

УДК 94 (477)

Оксана Худолей

**КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМ ЗБЕРЕЖЕННЯ, ОХОРОНИ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ**

*Стаття присвячена актуальним проблемам у сфері охорони, збереження та дослідження культурної спадщини України.*

*Ключові слова: культурна спадщина, Україна, охорона, збереження, дослідження.*

Здобуття Україною незалежності поставило на порядок денний проблему збереження та охорони культурної спадщини. Йдеться про належне ставлення до національного спадку. Питання культурної спадщини набули особливої уваги, стали предметом наукових дискусій. У зв'язку з цим актуальним залишається широке коло питань, що впродовж багатьох десятиліть намагаються вирішити вітчизняні науковці.

Проблеми збереження, охорони і дослідження пам'яток України аналізуються у працях В. Акуленка [1–2], В.Вечерського [3–6], В. Горбика [7–9], С. Заремби [10–13], Л. Прибегі [14–16], П. Толочка [17] та інших. Автори дали об'єктивну оцінку багатьом процесам у цій сфері. Спираючись на здобутки історіографії цієї проблеми, розглянемо найголовніші, на наш погляд, аспекти, які потребують особливої уваги.

Однією з актуальних проблем залишається налагодження ефективної роботи пам'яткоохоронних організацій на місцях. Відсутність стабільного фінансування, розпорошеність спеціалістів, слабка підтримка з боку селищних, міських і обласних рад призвели до того, що за роки незалежності нашої держави значно скоротилася мережа осередків, що раніше на належному рівні дбали про збереження та охорону нерухомих пам'яток історії та культури.

На думку С. Заремби, скорочення кількості організацій і членів Українського товариства охорони пам'яток (УТОПІК) на початку 1990-х рр., з одного боку, стало наслідком відмови від формальних підходів до масового залучення його членів, з іншого – результатом послаблення роз'яснювальної роботи серед населення про роль осередків у відродженні та збереженні національної історико-культурної спадщини [13, с. 188]. Основною причиною цього дослідник уважав те, що держава наприкінці 1980-х років почала обмежувати діяльність громадських організацій, позбавляла їх відчутної підтримки. Так, відповідно до рішення Ради Міністрів УРСР у 1988 році апарати республіканського, обласних, міських і районних організацій УТОПІК скоротили на 349 одиниць. Проведена реорганізація структури призвела до скорочення апарату республіканського правління – від 66 до 36 чоловік. На 1 січня 1991 року кількість штатних відповідальних співробітників Головної ради УТОПІК становила лише 17 осіб. На кінець 1997 року їх залишилося всього п'ять [13, с. 188].

Характерно, що на початку 1990-х років знищувались переважно українські святині. Дещо інша ситуація спостерігалася в середині 1990-х років, коли почалося масове знесення пам'яток радянського періоду, зокрема, поставленим на вшанування діячів КПРС і радянської влади [13, с. 192]. На середину 1990-х рр., за слушними спостереженнями С. Заремби, Україна жила фактично у "беззаконному пам'яткоохоронному просторі" [13, с. 205]. Загальноекономічна стагнація у державі призвела до істотних деструкцій соціальної психології українських громадян, коли будь-яка дія чи бездіяльність щодо пам'яток історії та культури не вважалася серйозною.

Безперечно, для подолання такого зневажливого ставлення у громадян до культурної спадщини минулого, пам'яткоохоронну справу забезпечили юридичною базою. Зокрема, законом України "Про охорону культурної спадщини" від 8 червня 2000 року [18]. Звичайно, що для того, щоб пам'ятки історії та культури цілеспрямовано не руйнувалися і не нищилися необхідний реальний механізм дотримання вимог законодавчих положень.

Громадськості і науковцям слід наполягати на вдосконаленні правового забезпечення збереження, охорони та використання нерухомих пам'яток у цивільному і земельному законодавстві. І хоча "Земельний кодекс України" окремо виділяє землі історико-культурного призначення, до котрих належать землі, на яких розташовуються історико-культурні заповідники, історичні або меморіальні будинки, садиби, пам'ятні місця, городища, кургани, залишки фортець, поселень тощо, архітектурні ансамблі й комплекси, історичні центри, квартали і площі, залишки стародавнього планування і забудови міст та інших населених пунктів, архітектурні споруди, садово-паркові комплекси і навіть фонові забудови [19, с. 58]. Однак на об'єкти культурної спадщини посягають підприємства, організації і окремі громадяни. Наприклад, часто порушується стаття 17 Закону України "Про охорону культурної спадщини", у якій зазначається, що "усі пам'ятки археології, в тому числі ті, що знаходяться під водою, включаючи пов'язані з ними рухомі предмети,

незалежно від форм власності території чи водного об'єкта, на яких вони розташовані, є державною власністю" [18, с. 12]. Згідно з неофіційними даними, в Україні на археологічних об'єктах працює більше "нелегальних археологів", ніж тих, що мають офіційний дозвіл.

У грудні 2004 року ухвалений Закон України "Про внесення змін до Закону України "Про охорону культурної спадщини". У ньому вдосконалено деякі юридичні норми стосовно збереження та охорони нерухомих пам'яток в Україні, закладених уже згадуваним законом від 8 червня 2000 року. Зокрема, внесено зміни, що стосуються введення в юридичну термінологію таких понять, як "дослідження" та "пристосування" культурної спадщини, а також – розширено видову класифікацію об'єктів культурної спадщини [20, с. 72], оскільки після виходу закону фахівці помітили таку необхідність.

На наш погляд, українське законодавство забезпечує нормативно-правові підстави пам'яткоохоронної роботи в нашій країні. Однак з метою вдосконалення юридичного забезпечення збереження та охорони культурної спадщини України державним органам варто звернути увагу на розширення фінансування цієї важливої сфери. Надзвичайно слушною у цьому контексті є теза В. Горбика, який зауважує, що законодавство "не буде дієздатним без чіткої адресності, тобто зазначення того, що, де і як потрібно охороняти" [8, с. 3]. Необхідно провести чітку і ґрунтовну систематизацію та паспортизацію пам'яток, визначитися з їх фінансуванням тощо.

Зрештою необхідно, завершувати роботу зі створення "Зводу пам'яток історії та культури України". Для цього варто залучити підключити фахівців різних галузей, – причому не тільки археологів, архітекторів, мистецтвознавців, істориків і, але й окремі структури державних органів. Так само на практичній основі можна було б підключити до цієї справи університети (зокрема, молодь).

За роки незалежності віднайдено багато пам'яток архітектури і містобудування, садово-паркового мистецтва, що суттєво впливають на розвиток і функціонування історичних центрів міст і селищ, а в багатьох випадках на розвиток міст та інших населених пунктів у цілому на основі ансамблів, комплексів пам'яток архітектури і містобудування, історії і культури, історичних центрів міст, що мають особливу цінність.

Своєчасним є твердження В. Попика про те, що надання статусу заповідних не тільки окремим пам'яткам, а й оточенню – вулицям, кварталам, районам міста і навіть містам – є наслідком сучасних підходів, що "знаходять своє логічне продовження в ідеях єдності історико-культурного і природного середовища", що є також "результатом гуманізації сьогодишнього суспільства, розвитку сучасного культурологічного і екологічного мислення" [22, с. 78].

Відомий фахівець із питань охорони історичного середовища Ю. Ранінський вважає ознакою розширення поняття "пам'ятка архітектури" включення в нього понять "пам'ятка містобудування", "історичне міське середовище" тощо. Натомість Б. Колосок обґрунтовано доводить, що не архітектура як діяльність включає в себе містобудівництво, а містобудівництво, як більш складна сфера, включає в себе архітектуру. Архітектурні споруди в своїй основі статичні, а урбаністичні утворення динамічні. Тому і завдання охорони містобудівної спадщини складніші, ніж завдання охорони пам'яток архітектури. Вони передбачають не консервацію, а вдосконалення на основі врахування традицій спадкового розвитку [23, с. 379–380].

Приклад роботи демонструють науковці УТОПІК. У зв'язку з цим у "Віснику" товариства ще у 1994 р. зазначалося, що "Українське товариство охорони пам'яток історії та культури приділяє увагу підготовці багатотомного Зводу пам'яток історії та культури. Активісти товариства входять до складу редколегій, здійснюють обстеження пам'яток, пишуть статті до томів Зводу. Інститути гуманітарного профілю, робоча група Головної редколегії, які здійснюють науково-методичне і організаційне забезпечення, підготували і розіслали на місця нові "Методичні рекомендації по підготовці матеріалів Зводу", розробили зразки "Типових статей" з основних видів пам'яток. Ці матеріали, а також виїзди на місця науковців дають можливість підготувати томи Зводу з нових концептуальних позицій – розбудови незалежної України" [24, с. 8–9].

Маючи на меті приведення пам'яткоохоронної справи до вимог сучасності члени УТОПІК, ґрунтуючись на доступних закордонних нововведеннях, систематично проводили науково-реставраційні дослідження, готували проектно-кошторисну документацію, здійснювали музеєфікацію пам'яток; відмовляючись від застарілих форм культурно-просвітницької роботи, організовували кореспондентські пункти при осередках товариства, налагодити співпрацю з засобами масової інформації тощо [24, с. 9–12].

Безумовно необхідно розширювати коло науково-практичних проблем. Так, наприклад, у місцевих осередках УТОПІК реформуються форми і напрями пам'яткоохоронної діяльності, долаються ідеологічні стереотипи минулого, зміщуються акценти в оцінці об'єктів культурної спадщини. Усе це відображається на концепції "Вісника". У 2001 р. УТОПІК ухвалило продовжувати розробку актуальних проблем культурної спадщини, вироблення концепції використання культурної

спадщини у туристичній сфері, впровадження європейського досвіду експериментальної археології у пам'яткоохоронну роботу [25, с. 22–23].

Пріоритетними залишаються нові напрями пам'яткознавчих досліджень у застарілому предметному полі. Зокрема, недостатньо вивченими є низка археологічних культур України, їхні окремі пам'ятки, пам'ятки архітектури і містобудівництва, окремі об'єкти скульптури та іншого монументального мистецтва. На особливу увагу заслуговують пам'ятки церковної історії, адже донедавна вони були на маргінесі не тільки наукових досліджень, але й громадської думки.

Варто підтримувати також щорічні науково-практичні конференції, присвячені вивченню пам'яток козацтва, які проводить Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК. Доцільно було б підготувати декілька альтернативних тем пам'яткоохоронних досліджень, які б регулярно обговорювалися спеціалістами. На основі цих досліджень давалися б поради державним інституціям й уряду.

Сьогодні серед міжнародної наукової громадськості, так і українських фахівців, викликає занепокоєння проблема збереження автентичності пам'яток, визначення припустимих меж відтворення, з'ясування небезпечності фальсифікації культурних цінностей. Свідченням цього стала регіональна конференція на тему: "Культурна спадщина: автентичність і історична реконструкція", організована ICOMOS з ініціативи ICCROM на запрошення Латвійської національної комісії UNESCO та Державної інспекції й охорони культурної спадщини Латвії у співпраці з Комітетом світової спадщини та фондом культурного надбання Латвії. Конференція відбулася у Ризі 23–24 жовтня 2000 року. У ній взяли участь делегації Естонії, Латвії, Литви, Білорусії та України, спільно з колегами з ICCROM, Канади, США й Великобританії. Результатом їх роботи стала Ризька хартія про автентичність та історичну реконструкцію культурної спадщини. У цьому документі виявлено цілком науковий, зважений підхід до проблеми: підкреслено абсолютну цінність автентичної пам'ятки і наголошено на обережному й обмеженому застосуванні копіювання культурної спадщини, що в принципі є підміною свідчення минулого, бо кожен архітектурний витвір має відображати той час, коли він створений [26, с. 37].

Варто зважено ставитися до в цілому продуктивних думок провідних пам'яткоохоронців. Так, В. Акуленко відзначає, що "Україні, яка визнала верховенство міжнародного права над внутрішнім, доцільно внести відповідні корективи до законодавства про порядок встановлення і зняття монументів, які мають бути гармонійним аспектом в історико-архітектурному середовищі, а не суверенним ідеологічним гранітним домінантом". Здійснення ідеологічної конверсії монументальної пропаганди вчений пропонує зробити задля "деполітизації і ренесансу українського мистецтва і культури, необхідно для утвердження незалежності держави" [27, с. 324–325]. На наш погляд, така робота повинна здійснюватися за диференційованим підходом у різних регіонах України, позаяк кожна місцевість має специфічні культурні цінності. Необхідно ґрунтовно вивчати кожен випадок ліквідації або встановлення монументів та інших пам'яток.

Пильна увага влади, вітчизняних пам'яткознавців, допомога країн-сусідів і міжнародної спільноти послужать непоганим підґрунтям для налагодження ефективної системи збереження, охорони, відтворення, дослідження, використання і популяризації пам'яток культури України. Водночас необхідно провести низку постійних теоретичних семінарів, колоквиумів, а можливо, і конференцій, на яких учені різних регіонів зможуть обмінятися досвідом, запропонувати зміни до підходів щодо охорони культурного надбання. До охорони пам'яток перманентно слід залучати молоде покоління. Необхідно проводити пропагандистську роботу серед громадськості, наголошуючи на корисності збереження історико-культурних пам'яток минулого.

#### *Список використаних джерел*

1. Акуленко В. Охорона пам'яток культури в Україні (1917–1991 рр.) / Акуленко В. – К., 1991. – 274 с.
2. Акуленко В. "Пам'ятка", "пам'ятка історії та культури", "культурна спадщина", "культурна цінність" – у міжнародному праві та законодавстві України (термінологічний аспект) / Акуленко В. // Праці Центру пам'яткознавства. – Вип. 5. – К., 2003. – С. 3–18.
3. Вечерський В. Реституція культурних цінностей / Вечерський В. // Пам'ятки України. – 1994. – Ч. 1–2. – С. 2–9.
4. Вечерський В. Реставрація пам'яток архітектури / Вечерський В. // Пам'ятки України. – 1997. – Ч. 1. – С. 10–14.
5. Від редактора Державного реєстру національного культурного надбання / Вечерський В. // Пам'ятки України. – 1999. – № 2–3. – С. 1–2.
6. Вечерський В. Пам'ятки архітектури й містобудування Лівобережної України: Виявлення, дослідження, фіксація / Вечерський В. – К.: Видавничий дім А.С.С., 2005. – 586 с.
7. Горбик В. Історико-культурна спадщина України: проблеми дослідження та збереження / Горбик В. – К., 1998. – 400 с.
8. Горбик В. Актуальні питання виявлення і дослідження пам'яток історії та культури (на матеріалах зводу пам'яток історії та культури України): НАН України, Інститут історії України / Горбик В. – К., 1999. – Ч. 1. – 304 с.
9. Горбик В. Про підготовку багатотомного "Зводу пам'яток історії та культури України" / Горбик В. // Вісник Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. – 2002. – № 1–2. – С. 10–18.
10. Заремба С. Виникнення українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Перші кроки діяльності / Заремба С. // Вісник

Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. – 1998. – № 1. – С. 14–20. 11. Заремба С. Українське пам'яткознавство: історія, теорія, сучасність / Заремба С. – К.: Логос, 1995. – 447 с. 12. Українське товариство охорони пам'яток історії та культури: Іст. нарис / Заремба С. – К.: Логос, 1998. – 244 с. 13. Заремба С. Нариси з історії українського пам'яткознавства / Заремба С. – К.: Аранта, 2002. – 204 с. 14. Прибега Л.В. Реставраційні реконструкції в пам'яткоохоронній практиці України / Прибега Л.В. // Праці Центру пам'яткознавства. – Вип. 2. – К., 1993. – С. 84–93. 15. Прибега Л. Територіальна охорона об'єктів культурної спадщини / Прибега Л. // Праці Центру пам'яткознавства. – Вип. 6. – К., 2004. – С. 3–15. 16. Прибега Л. Пам'яткознавство: правова охорона культурних надбань: зб. документів / Прибега Л. – К.: Інститут культурології Академії мистецтв України, 2009. – 416 с. 17. Толочко П. Пристрасті навколо проекту закону "Про охорону археологічної спадщини" / Толочко П. // Вісник Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. – 2003. – № 1. – С. 18–22. 18. Закон України "Про охорону культурної спадщини" // Урядовий кур'єр. – 2000. – 12 липня. – С. 9–16. 19. Вечерський В. Актуальні проблеми нормативного й організаційного забезпечення збереження архітектурної та містобудівної спадщини України / Вечерський В. // Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження пам'яток культурної спадщини: Зб. наук. праць. – Вип. 1. – К.: Музична Україна, 2004. – С. 47–64. 20. Закон України "Про внесення змін до Закону України "Про охорону культурної спадщини" // Пам'ятки України. – 2004. – № 4. – С. 71–81. 21. Кравчук О. Регіональні особливості архітектурно-містобудівної спадщини України / Кравчук О. // Збереження історико-культурних надбань Сіверщини: Матеріали Четвертої науково-практичної конференції. – Глухів, 2005. – С. 56–64. 22. Попик В. Історико-культурне середовище: роздуми над проблемою / Попик В. // Праці Центру пам'яткознавства. – К., 1992. – Вип. 1. – С. 78–90. 23. Верменич Я. Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні / Верменич Я. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. – 516 с. 24. Матеріали V Пленуму Головної ради Товариства від 12 січня 1994 року // Вісник УТОПІК. – 1994. – № 1. – С. 3–44. 25. Ухвала VIII з'їзду Українського товариства охорони пам'яток історії та культури // Вісник УТОПІК. – 2001. – № 2. – С. 21–24. 26. Вечерський В. Втрачені об'єкти архітектурної спадщини України / Вечерський В. – К.: НДІТІАМ, 2002. – 592 с. 27. На перехресті закону і совісті: нариси, памфлети, спогади / Акуленко В. – К.: Українська енциклопедія, 2001. – 456 с. 28. Левада М.Є. Правова охорона культурної спадщини: збірник документів / Левада М.Є. – К., 2006. – 230 с.

### **Оксана Худолей**

#### **КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ УКРАИНЫ: ПРОБЛЕМЫ СОХРАНЕНИЯ, ЗАЩИТЫ, ИССЛЕДОВАНИЯ ПОСЛЕ ВОЗРОЖДЕНИЯ ЕЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ**

*Статья посвящена актуальным проблемам в области сохранения, защиты, исследования и культурного наследия Украины.*

*Ключевые слова: культурное наследие, Украина, охрана, сохранение, исследование.*

### **Oksana Khudolei**

#### **CULTURAL HERITAGE OF UKRAINE: CONSERVATION, PROTECTION, STUDY AFTER REVIVAL OF ITS NATIONAL INDEPENDENCE**

*The article is devoted happened in the industry of protection, restoration, research of immobile sights of Ukraine after our country became independent.*

*Key words: cultural heritage, Ukraine, protection, preservation, research.*